

József Attila Összes Művei

Nincs senki nagy költőink között, akinek megismerése oly sür-
gőssé tette volna a kritikai kiadást, mint József Attiláé. Nemcsak
azért, mert a legnagyobb magyar proletárköltő, egyike legnagyobb
költőinknek. Hanem méginkább azért, mert sok versének lappangása,
vagy különböző változatokban ismeretes volta következtében csonka,
illetve bizonytalan, sőt néha téves képünk volt róla. József Attila
páratlanul termékeny, állandó üzemben lévő költői műhelye ugyanis
egyrészt szüntelenül termelte és pazon szórta szét barátai, is-
merősei közt a verseit, amelyekről utóbb olykor maga is megfelleke-
zett, másrészt meg költeményei gyakran tovább alakultak, változtak
agyában, úgy hogy némi tulzással szinte azt mondhatnók: nincs is
végleges szövegük.

De köztudomású az is, hogy egyetlen költőnknek sem kellett
annyit küzdenie gondolatai hamisítatlan kifejezéséért a szerkesztői
cenzurával, mint neki, aki a proletariátust képviselte, még hozzá
a fasizmus korában. Hányszor kellett versei élet tompítania, forra-
dalmi mondanivalóját burkolt kifejezésekkel álcáznia, hogy egyálta-
lán megjelenhessen! Így eshetett meg, hogy például Féja Géza a kon-
junkturához igazodó szelkakashnak merészelte bélyegezni őt, mert
Akásokhoz c. versét a Népszavában és Döntsd a tőkét c. saját kiadása
kötetében más, élesebb szöveggel tette közzé, mint korábban az Elő-
őrsben, ahol a szerkesztői cenzurához kényszerült alkalmazkodni. De
van példa arra is, hogy igazi gondolatát a kézirat fogalmazványban
vagy még ott sem, csak előszavában, versei elszavalásakor találjuk
meg.

E körülmények folytán a kritikai kiadás általános feladata:
egy költői mű teljes és hiteles szövegének megállapítása, követke-
ző körülményeinek tisztázása József Attila esetében kivételosen
nagymeretű kutatómunkát és különösen gondos és éber ítéletet köve-
tel. Elégé mutatja ezt az első kísérletök tökéletlensége, amelyek
József Attila összes műveinek betakarítására történtek. Németh An-
dor pl. 1938-ban még nem közölhette a Döntsd a tőkét és a Külvárosi
éj c. köteteket, az előbbinek, amelyet az ügyészség elkobzott volt,
még a címét sem írhatta le, s Bálint György 1940-es kiadása is
"Verseskönyv 1931-ből" címmel szerepelteti a tartalomjegyzékben. E
kiadásokból szükségszerűen hiányzik hát a magyar proletárköltészet
oly klasszikus darabja, mint a Lebukott, s oly ismert dokumentumok,
mint a Tömeg, vagy a Szocialisták. Fokozza a zavart, hogy Bálint
György elkerülhetetlenül hiányos összeállítása még a felszabadulás
után, 1946-ban is változatlanul abban a megcsönkített formában je-
lent meg, ahogy annakidején a cenzura kényszere alatt létrejött, a
sűrű József Attila-publikációk pedig kevés tekintettel vannak egymás-
ra. Így olykor azt sem tudja már az olvasó, milyen címen keressen
meg egy József Attila-verset. Egy ismert költemény pl. néhol Haszon,
másutt Tőkehaszon-ballada, harmadik helyen A tőkehaszon balladája
címen található. E növekedő káoszban végre rendet kellett teremteni,
s ennek a kritikai kiadásban történő tudományos tisztázás volt az
egyetlen módja.

Feltétlenül helyeselnünk kell tehát, hogy a budapesti Tudo-
mány Egyetem Magyar Irodalomtörténeti Intézete már 1948 végén elha-
tározta a József Attila-kritikai kiadást. Rejtő István, majd Szabol-
csi Miklós vezetésével egyetemi hallgatókból nagy munkaközösséget
hozott létre a kutatás olvégzésére, e munkaközösséget jelentős anya-
gi áldozatokkal éveken át fenntartotta, a kutatás eredményéből pedig
a költő verseit Waldapfel József és Szabolcsi Miklós szerkesztésében
az Akadémia két testet kötetben 1952. decemberében napvilágra hozta.

Dicséretes az is, hogy a munkaközösséget egyetemi hallgatókból állították össze, akiknek így módjuk nyílt a kutatás módszereinek el-sajátítására. A versek kikeresése egyébként itt valóban olyan nehézségekkel járt, hogy belátható időn belül egy ember nem végezhet-te volna el, egész munkaközösség kellett hozzá. Hiszen tudjuk, hogy József Attila, különösen pályája első felében, többnyire rövidle-tű, elfeledett kis lapokra írt, olykor a szomszéd államok lapjaiba is, s nem kis munka volt kinyomozni, melyek voltak azok. Ha figye-lembe vesszük, hogy Petőfi kritikai kiadására a költő halála után majdnem egy teljes félszázadig, Arany Jánoséra pedig éppen napjain-kig kellett várnunk, s mint egy szovjet író panaszolja, a Szovjet-unióban is Puskin műveinek akadémiai kiadása 15 évig készült, Gogolé 18, Uszpenskijé 15 év alatt nem fejeződött be /1./ megelégedésünk-nek adhatunk kifejezést, hogy József Attila műveinek kritikai kia-dása a költő halála után másfél évtizeddel, négy évi munka után legfontosabb részében elkészült.

A munkaközösség munkáját lemérhetjük azon, hogy figyelme ki-terjedt olyan lapocskákra, mint a Csönd /Szeged, 1923/, a Jól /1925/, Ma este, Kerék Asztal, Diogenes /Bécs/, A Mi Lapunk /Losonc/, In-dulás /Losonc/, Ellenzék /Kolozsvár/, stb. Lelkiismeretes, szorgos kutatásuk legértékesebb sikere, hogy 86 eddig ismeretlen verset ho-zott napvilágra; jelentős eredmény továbbá, hogy az első megjelölés felderítése, illetve a kéziratok megtalálása révén sok esetben lehetővé vált a vers iratása idejének meghatározása; végül a számtalan szövegváltozat révén mély bepillantást kapunk a költő alkotó-műhelyébe. De kiadásunk nemcsak teljességben és hitelességben mul-ja felül az eddigieket, hanem áttekinthetőségben is. Németh Andor és Bálint György valósággal fejtegetéjére állította és teljesen összekuszálta a versek időrendjét, lehetetlenné téve ezáltal, hogy az olvasó képet kapjon a költő fejlődéséről, sőt megnehezítve egy-egy vers megtalálását is. Még Kardos László különben jól használha-tó kiadása is, mint a bírálat annakidején rámutatott, külsőlegesen két párhuzamos fejlődési vonalra osztja József Attila művét: kia-dott és kiadatlan versek vonalára, még hozzá oly megtévesztő módon, hogy a kiadottakat is a kiadatlanok közé sorolja, ha azok csak fo-lyóiratban jelentek meg. Ezzel szemben a kritikai kiadásban a ver-sek elvben iratásuk időrendje szerint sorakoznak; helyüket a máso-dik kötet végén levő két cím- és kezdősor szerinti-tartalomjegyzék mutatja, amely a szöveg lapszámát is, a rávonatkozó jegyzetet is feltünteti. Megjegyzem azonban: mivel József Attila egy-egy versé-nek címét gyakran megváltoztatta, növelte volna a könyv használha-tóságát, ha a tartalomjegyzék mindazt a címeket feltüntetné, amelyek alatt a versek bárhol megjelentek. A jövőben kutatókat ez sok fő-lős nyomozástól és talán tévedéstől óvna meg, - olyanoktól, aminő-be a munkaközösség vezetői is beléestek, mikor pl. a Kardos-kiadás-tól számonkérték oly verseket, amelyek abban benne voltak, de ők a megváltoztatott cím miatt nem vették észre. /2a/ Nem tartom lehető-

1. Zilberstein: A klasszikusok kiadása országos jelentőségű ügy. Irodalomtudományi Értesítő, 1952. 4.sz., 112-113.p.
2. Csillag, 1950. jul.
- 2a. Csillag, 1952. aug.

lennek, hogy az Elveszett versek címen felsorolt öt verscim is /II. 366./, legalább részben, ilyen meglevő, csak más címen ismert verseket takar.

A gyűjtés alapossága, ismétlem, a legnagyobb dicséretet érdemli. Sajnálom azonban, hogy a jegyzet nem ad utbaigazítást a további gyűjtésre, nem ad például felvilágosítást arról, mi van az a 100-120 kézirattal, amely Szabolcsi Gábor cikke szerint /1./ Makón lappang. S mivel számos folyóíratra és napilapra, amelyekbe a fiatal József Attila dolgozott, annakidején már felhívtam a munkaközösség figyelmét, e téren most már csak egy-két jelentéktelen apró adattal tudom kiegészíteni munkájukat. A kiadás mellőzi József Attilának egy elveszett töredékét, amelyből négy sort évekkel ezelőtt közzétettem. /2./ Igaz, hogy a szóbanforgó strófa megnevezi a Szép Szó azóta árulóvá lett egyik szerkesztőjét. Nem hiszem azonban, hogy ez elegendő ok volna a versszak kihagyására, hiszen József Attilának a Szép Szó szerkesztőivel közismert kapcsolatát irodalomtörténetünk nem óhajtja eltitkolni. A kiadás szerkesztőinek joga van, sőt kötelessége kellően megvilágítani ezt a kapcsolatot, de egy szöveg eltitkolása összeférhetetlen a kritikai kiadás feladatával. Ide tartozik az a túlzott óvatosság is, hogy a jegyzet elhallgatja a Könnyű, fehér ruhában és az Altató c. költemény ajánlását, nyilván hasonló okból. Nem tud a kiadás Makkai László Uj Magyar Költők antológiájáról /é.n., de minden bizonnyal 1936-ban/, mely József Attila nyolc versét közli, köztük az Ősz c. költeményt A fán a levelek címen, néhány változattal. Így a negyedik sorban "fonnyadt" helyett "konnyadt" olvasható, a kilencedik sor egyik változatban sem fordul elő: "Így csinál lelkem is", s a negyedik versszak teljesen különbözik a többi változattól:

Szállhatnék - nem merek.
Meghajlik, remeg
a gally, vár és lépked
a némaság.

Elkerülte a gyűjtők figyelmét a Kárpáti Aurél szerkesztette Uj Magyar Lira c. antológia is, amely 1934-ben az Óda-t és az Elégia-t közli József Attilától /akinek e korbéli el-nem-ismertségére jellemző, hogy az antológia ugyanakkor Bródy Lilitől és Rónai Mihály Andrástól 3-3 verset közöl/, az Óda-t azzal az eltéréssel az ismert változatoktól, hogy negyedik részletében "Csillagképek rezegnek benned" helyett ez áll: "Göncölök horgonyoznak benned", a Meléndal pedig még hiányzik, - az Elégiá-ban a 40. sor "Álmodoznak telt, zsibongásszövő", míg később a "telt" jelző gyors-ra, illetve másutt vig-re módosult, a 14. sor pedig "feloldja lassan a tömény", amelyből a Medvetáncban már elhagyja a "lassan" jelzőt. Mentse e kiegészítések aprólékosságát, hogy mint Blagoj mondja: "a zseniális író műveiben minden sor, minden szó drága nekünk."

A szövegek lehető teljes felkutatása azonban a kritikai kiadás elkészítésének alapja ugyan, de nem is több annál. Ezután következik még az anyag kritikai feldolgozása, amelynek megítélésénél felmerülő kérdések: helyesen állapította-e meg a különböző változatok közt a leghitelesebbet, helyére teszi-e őket időrend és a szöveg jellege

1. Irodalomtörténet, 1949. 2.sz.
2. Magyarok, 1948. jan.

tipusa szerint, megadja-e keletkezésük körülményeiről, stb. a szükséges felvilágosításokat.

A legfőbb kérdés a helyes, hiteles szöveg kiválasztása. József Attilánál, aki, mint utáltunk rá, állandó küzdelmet folytatott a szerkesztőségeken és ügyészségen át működő fasiszta cenzurával, fontos és nehéz kérdés olykor annak a szövegváltozatnak a megállapítása, amely a költő legigazibb szándékát kifejezőnek tekinthető. Általában tudvalevőleg a szerző életében megjelent utolsó kiadás szövegét tekintjük hitelesnek. De, mint Blagojék cikke igen helyesen figyelemztet, ezt az elvet nem szabad mechanikusan alkalmazni. Hiszen megeshetik, hogy a költőt a cenzura az utolsó alkalommal is olyan kifejezés használatára kényszerítette, amely elfágyolozza, vagy éppen meghamisítja igazi mondanivalóját. Minden bizonnyal az eset áll fenn a Munkások utolsó sorával, amely mindannyiszor így jelent meg: "szegzi az Ember öntött csillagát". Még a költő sajátkezüleg javított gépirásos szövegében is ez olvasható. Ha a betűhöz ragaszkodunk, ezt a szöveget feltétlenül hitelesnek kell tartanunk. Ha azonban tudjuk - s a jegyzet is beszámol róla -, hogy József Attila a sort "vörös csillag" szöveggel szavalta, továbbá, hogy az "öntött" jelző e helyen csöppet sem kifejező, azt hiszem nem lett volna a költő önkényes vörösrefestése, ha a szöveget a hagyománynak és a költő kétségtelen szándékának megfelelően kijavították volna.

Annál meglepőbb, hogy a szerkesztők ezuttal a mechanikus megoldás mellett döntöttek, mert más esetekben rászánták magukat a költő szövegének némi megváltoztatására, pedig ezekben az esetekben nem hivatkozhatnak arra, hogy cenzura-eltorzította szöveget állítottak helyre. Arra az eljárásukra gondolok, hogy József Attila azon verseit, amelyeket a huszas években, az "izmusok" akkori divatát követve, interpunkció nélkül írt, írásjelekkel látták el. Itt rá kell mutatnom, hogy József Attila nem oly rövid ideig rekedt meg e modorban, mint a jegyzetek állítják. Eszerint ugyanis csak 1926-7-ben fogadta el ezt a "külsőséget". Azonban a jegyzetek egyéb helyeiből is kitűnik, hogy 1924-28-ig írt interpunkció nélküli verseket, így már 1924-ben /ld. I.417.p./ s még 1928 február 10-én is /Két dal, I.443.p./. Az írásjelek önhatalmu kitevését a szerkesztők azzal indokolják, hogy azon versekben, amelyeket József Attila később felvett a kötetekbe, maga is pótolta a vesszőket és pontokat, 1931-ben pedig egy bírálatában már elítélőleg is nyilatkozott az írásjelek hiányáról; végül az interpunkciók kiegészítése "nem egyszer a megértés komoly akadályát küszöböli ki" /I.355.p./. Azon az alapon azonban, hogy a költő később elítélte az interpunkció hiányát, magukat a kérdéses verseket is el lehetett volna hagyni, hiszen József Attila a szóbanforgó bírálatban az efféle futuristáskodó - dadaizáló verseket is elítéli. De ha a költő tuljut egy fejlődési fokon, jogunk van eltörölni vagy átdolgozni akkor írt műveit vagy azoknak jellegzetességét? Ha elfogadjuk ezt az elméletet, le kell mondanunk az író fejlődési vonala megismeréséről. S vajjon az, hogy a közérthető, világos beszéd hívei vagyunk, feljogosít-e bennünket arra, hogy a "megértés akadályainak kiküszöbölése" érdekében világosabbá tegyük a költő verseit, mint ahogy ez megírta? József Attila nem tudott volna talán világosabban beszélni, ha akart volna, s csak idegen segítséggel tudott világosan írni? De hiszen József Attila ebben a korszakában éppen homályos és kusza akart lenni! E verseknek lényegéhez tartozik a homályosság: épp a világnak és a költő lelki tartalmának irracionális voltát akarják

kifejezhi. Az interpunkció elhagyása az izmus-lirában nem "külsőség", hanem a stílus egyik eleme, a vers irracionális voltának hangsúlyozása, szerkezet-nélküli szerkesztésének külső jele. Ezért az irracionális jelleg enyhítése a vers átfestése, József Attila fejlődése egyik szakaszának elhomályosítása, szerkesztői önkény, oly eljárás tehát, amely a kritikai kiadásnak épp az alapelveivel szöges ellentétben áll. E súlyos ítéletet természetesen lényegesen enyhíti, hogy a jegyzetek minden esetben megemlítik, ha interpunkciónélküli versről van szó.

Az anyag feldolgozásának egyik legfontosabb kérdése a versek keltezése. Kiadásunk e téren hatalmas lépéssel vitte előre ismereteinket, de sajnos, ennek ellenére csak kritikával használható. Ahol u. i. elsőnek látszó megjelenések és a kéz, - illetve gépiratokon található dátumok hiján a szerkesztők a maguk ítéletére voltak utalva, ott bizony gyakran az indokolást még csak meg sem kísérő döntésekkel találkozunk. Néhány példa: érthetetlen miért teszi a kiadás 1924-be az Istenem én nagyon szeretlek-et, mikor első megjelenése 1928. Az Erősödök 1926 dec.-ben jelent meg először, maga a vers, a költő 21. évére utalva, megerősíti, hogy ekkor is íródhatt, a szerkesztők mégis 1925-re teszik, minden indokolás nélkül. A kiadás kategórikusan kijelenti, hogy "A mennyei páncélvonal"ot József Attila Bécsben írta 1926 tavaszán. De e semmivel sem támogatott határozottságban annál inkább meginog bizalmunk, mert A világ ha elbujdosat c. versről /amelyet együtt küldött el a költő az előbbivel/ a jegyzet már óvatosabban azt állítja: "valószínűleg Bécsből, 26 tavaszán küldte el." Mikor a szerkesztők 1927-ben jelenik meg - a szerkesztők mégis, nem tudni, miért, kerekén kijelentik, hogy "1926 tavaszáról." A József Attila 1928. apr.-ban jelent meg először, a szerkesztők mégis 1925-re teszik, mert József Jolán majdnem két évtizeddel később úgy emlékszik, hogy akkor írta. De valószínű-e, hogy a költő három évig várt volna a vers közzétételével? József Jolán késői emlékezésénél nem megbízhatóbb támpont-e a megjelenés dátuma, főleg oly időre vonatkozólag, mikor aránylag már bőven álltak lapok a költő rendelkezésére? A jegyzet pusztán "valószínűleg" szóval indokolja, miért teszi a Téli éjszaká-t 1933-ba. Még ennyivel sem indokolja, miért teszi az "Indiában, hol" kezdetű verset 1933-ra. Minden indokolás nélkül van a Nyári délután 1934-be, a Mi emberek, Enger ne félj 1935-be sorolva, sőt nagyon valószínűtlenül is, mert e két vers tartalmilag és formailag szembeeszköően ikertestvére az 1934-ből származó Eszmélet-nek. Indokolás nélkül 1936-os a Biztató, Ha nem szorítsz, Osztás után, Zöld napsütés. Az utóbbi egyébként feltétlenül tévesen következik a kötetben az Amit szivedbe rejtessz után, mert egy versszakuk közös, mivel pedig emez 1936, májusban már napvilágot látott a Szép Szó-ban, alig hihető, hogy a költő egy már megjelent verséből önplágiumot követett volna el. Indokolatlanul sorolja a kiadás 1937-be a Csak az olvassa és a Majd emlékezni jó lesz c. verseket; s ez az elhelyezés az utolsó esetben már azért is valószínűtlen, mert ebben az esetben a költő megint csak önplágiumot követett volna el a korábban már megjelent Munkások és Levegőt! c. verséből, ami pedig alig hihető. A legkirívóbban kétes, sőt merem mondani, hibás a Vasszínü égboltban c. költemény datálása /I.297./. Ez 1934-ben jelent meg először, a kiadás mégis minden indokolás nélkül 1927-re teszi. E merész keltezésnek azonban minden ellentmond. A vers komor, sötét hangulata, mely illik az 1934-es, de nem az 1927-ben még derűsen hetyke József Attilához; a vers hangja, szerkezete, megformálása, mely teljesen az

1933-ból való Reménytelenül testvérévé teszi; az a valószínűtlenség, hogy a költő teljes hét esztendeig várt volna annak a szép versnek közzétételével, amelyet pedig sokra tartott, hiszen legjobb versei közé, a Medvetáncba is felvette, hét évig, amely alatt három verskötete jelent meg a saját kiadásában; s végül a vers sorai: "Bajszom mint telt hernyó terül elillant izú számra szét", hiszen 1927-ben nem bajszot, hanem körszakállt viselt. /ld. Ma Lucie c. versét/. A keltezők gyakori indokolatlanságára jellemző a következő mondat az Engem temetnek c. versről: "Németh és Bálint 1925-ből keltezi. Inkább 1926-ban írhatta a költő." Mivel Németh és Bálint éppugy minden érv nélkül állít, mint a kritikai kiadás szerkesztői, az olvasó a legnagyobb zavarban van, s bizalmi alapon kénytelen választani a különböző szerkesztők között. Lehetséges, hogy e kétes datálások némelyike utólag igazolódni fog. Addig azonban nem helyeselhető, hogy minden bizonyíték nélkül oly határozott kijelentések történjenek, mint aminőket kiadásunk szerkesztői tesznek. Azokat a verseket, amelyek keltezésére egyelőre semmiféle támpontunk nincs, azt hiszem, vagy külön csoportba kellett volna helyezni, vagy legalább meg kellett volna minden esetben mondani datálásuk bizonytalanságát. A szerkesztők által követett eljárás megtévesztő.

A kritikai kiadás egyik kérdése a datálás mellett az anyag elosztása. Ebben a tekintetben egyetértünk a szerkesztők eljárásával, legfőljebb azzal szemben van némi kételyünk, helyes volt-e, hogy a Kedvesem betegem c. költeményt /II. 336.p./ a Tréfák, rögtönzések csoportba osztották, hiszen határozottan komoly igényű vers; ezt bizonyítja művészi színvonala is, meg az is, hogy több változata van, jeléül, hogy a költő keményen küzdött a tökéletes megformálásáért. Mellesleg az is kétes, hogy a vers különböző változatai közül a legjobb-e az, amelyet a Szép Szó annakidején közölt s nyomán a mi kiadásunk a főszövegbe tett, nem jobb-e az, amelyet a jegyzetben közölnek. Kétesnek tartom azt is, hogy a Zöld napsütés c. verset /II. 183./ helyes volt-e a kész költemények közé sorolni, hiszen befejezetlen tartalma és félbenmaradt utolsó strófája egyaránt arra vall, hogy a töredékek közt lett volna a helye.

Ha végül kiadásunk jegyzeteit vizsgáljuk, ezek fő jellemvonásának a rendkívüli szűkszavuságot állapíthatjuk meg. A jegyzetek kötelező és megengedett terjedelmének határai természetesen nincsenek pontosan megszabva, különösen nálunk, mert igen kevés kritikai kiadással rendelkezvén, nem alakult ki e téren szilárd hagyományunk. Ma nagy segítségünkre van ugyan Blagoj-Makogonenko-Mejlah cikke: A klasszikusok példás kiadásáért és A magyar klasszikusok kritikai kiadásának szabályzata. /1./ De még e hasznos utbaigazítások után is, ma is elég nagy mértékben a szerkesztők tetszésétől függ, hogy a műre vonatkozó tudnivalók mekkora körre terjednek ki magyarázatainkban. A Magyar Klasszikusok kritikai kiadásának szabályzata szerint a jegyzeteknek tartalmazniuk kell mindazt, amit a kutatás a mű keletkezéséről és további történetéről kiderített; "a mű egészére és egyes részleteire vonatkozó magyarázatokat is csak a legszükségesebb esetben". De hogy a szerkesztő mit tart a legszükségesebb esetnek, bizonyos mértékig egyéni megítélés dolga. Kiadásunk jegyzetei jóformán

csak a legszűkebb értelemben vett textológiai észrevételekre szorítkoznak, a versek megjelenési helyének, idejének s a változatoknak közlésére. Néhol éles szemmel észreveszik, hogy az eddigi kiadásokban tévesen egynek vett versek - mint a Négykézláb másztam és Le vagyok győzve /II. 236 és 238.p./ egymástól független, különálló darabok. De egyébként nem magyaráznak és nem foglalnak állást, néha még abban a bizonyos "legszükségesebb esetben" sem. Egy szó magyarázatot sem fűznek pl. József Attila szürrealista verseihez, mégpedig nemcsak az egyes versekhez nem, de általában a szürrealizmusról, annak történeti háttéréről, eszmei és stilisztikai forrásairól sem adnak semmi utbaigazítást. Eszükbe sem jut megkísérelni az oly rendkívül homályos versek magyarázatát, mint pl. Az oroszán idézése vagy a Medáliák - pedig legalább is utalniok kellett volna ezek alig érthető voltára, ahelyett, hogy úgy adják őket, mintha a legtermészetesebb versek volnának, s az olvasó csak a saját értelmetlenségére vethet, ha nem érti őket. Amellett a jegyzetek nem is következetesek e téren: a Munkásokról pl. közlik Horváth Márton kommentárját, az Eszmélet c. valóban magyarázatot igénylő versnél már csak utalnak Horváth Márton érdekes fejtegetéseire, - a többi vershez azonban, amelyeket Horváth Márton nem elemzett, semmiféle magyarázatot nem fűznek. Pedig nem tartozik-e A Dunánál történetéhez, hogy szerkesztői felszólításra, a Szépszó történelmi különszámának bevezetőjéül, tehát alkalmi versként íródott? Elég-e ehelyett annyit mondani, hogy itt és itt jelent meg először? S fontos és részleteiben nehézségeket rejtő versről lévén szó, nem lett volna-e hasznos megemlíteni, hogy Trencsényi-Waldapfel Imre a Köznevelésben elemzést adott róla? A jegyzet nem magyarázza meg - hogy találomra egy-két példát mondjak - az olyan szavakat, mint "telér hajad" /I. 54.l./, nem figyelmeztet, hogy a "Köntösök" második strófájának harmadik sorában: "tapad, szorul, ölel, fujt és mar" a "fujt" nyilván nem multidő, hanem a "fojt" szónak tájszólási alakja, stb. A személyneveket néha értelmezik néha nem, teljesen következtelenül: megmondják például, hogy kicsoda Gebe Márta, Luca vagy Somogyi Loli, de azt már nem, hogy ki az a Zajti Ferenc /II. 73.l./ vagy Vágó Márta, akihez a költő egy szerget verset írt. Egy szó megjegyzés nélkül közlik József Attila versét Kosztolányiról, nem magyarázza meg, milyen kapcsolat folytán jutott eszébe a tőle politikailag oly távolálló, idősebb költő halálát? Vagy nem volna-e hasznos, József Attila utját, életét, kapcsolatait megvilágító, ha egy-két szó jellemzést kapnánk az oly teljesen elfeledett lapokról, mint a Csönd, Jel, A Mi Lapunk, Diogenes, Kerek Asztal, Ma este, Békésmegyei Közlöny, Új Harcos, stb., e lapok szerkesztőiről, munkatársairól, irányáról? Nem adna-e egy vonást József Attila fejlődéséhez, ha a jegyzet megemlítené, hogy a Diogenes Bécsben jelent meg, az emigráns Fényes Samu szerkesztésében s élesen harcolt a Horthy-rendszer ellen? hogy a losonci A Mi Lapunk cserkészlapként indult, de a szlovákiai baloldali magyar fiatalság lapja lett? Nem tartozik-e a versek történetéhez, nem lett volna-e érdemes említést tenni némelyik költemény megzenésítéséről, arról, hogy a Betlehemi királyokat Reinitz Béla, s Farkas Ferenc is, a Dudoló-t Ránki György, a Medvetánc-ot Farkas Ferenc, a Ringató-t Kadosa Pál, a Mama-t Reinitz Bélais, mások is, az Altató-t Kerekes János megzenésítették? A szerkesztők azon eljárására, hogy olykor bizonyítás nélkül, mint kétségtelen igazságot jelentenek ki kétés dolgokat, a keltezéseken kívül is találunk példát a jegyzetekben. Így a szerkesztők szerint Illyés Gyula Szolga

*meggyászolni

c. verse nem József Attilának szól, hanem egy árulóvá vált disszidens publicistának /II. 429./ Nagyon örvendetes, ha így van. De mivel az állítás ellentétben áll az egykori irodalmi köztudattal, sőt egykori meg-nem-cáfolt sajtóközleményekkel is, kívánatos lett volna, ha a szerkesztők elárulják, honnan meritik érdekes értesülésüket. Az ilyen nem igazolt állítás a kritikátlan olvasóra ellentmondást nem tűrő bizonyosságként hat - ami nem illeti meg - a kritikus olvasó pedig nem tudja, mit kezdjen vele, mennyire becsülje. József Attila Harag c. költeménye így kezdődik: "Busulsz-e Pista?... A tépett esőben szél vergődik, mint hálóban a hal." A jegyzet ezuttal szükségesnek érzi a magyarázatot és szószerint ezt mondja: "Pista: Barta István ügyvéd." /II. 406./ Se többet, se kevesebbet. Honnan tudják a szerkesztők? Nem árulják el. Ugy adják elő, mintha a kérdés oly tisztázott volna, hogy fölösleges volna több szót vesztegetni rá. Ha már most kétségbevonom állításukat - mert emlékezetem szerint József Attila nem volt sem baráti sem pajtási viszonyban a nála körülbelül husz évvel idősebb ügyvéddel -, nem azért teszem, mintha a kérdésnek jelentőséget tulajdonítanék. Annak a módszernek a helytelenségére kívánok csak rávilágítani, amely bizonyítékok nélkül ily kategorikus kijelentéseket kockáztat meg. Fokozza a hibát, hogy a jegyzet azt sem mondja meg, miféle ember volt, hová tartozott ez a Barta István - ha már őt gyanítják a Pista név mögött -, pedig enélkül ez a név teljesen üres hangcsoport az olvasó számára.

De, ismétlem, a kiadás elmulasztja olykor a szükséges állásfoglalást is. Vagy nem kellett volna-e a Szépség koldusa c. kötetnél rámutatni, hogy a gyermekfővel írott könyv l'art pour l'art-os, valóságos és irredenta elemei nem a magára-talált, érett, igazi József Attilát tükrözik, csak kamaszkori környezetének szellemét? Nem kellett volna-e egy-két magyarázó és irányító megjegyzés a Freud-ot ünneplő Amit szivedbe rejtessz c. költeményhez? A kiadás némely a freudizmus hatására árulkodó versnél rámutat e hatásra és annak káros voltára, máskor azonban megfélekedezik erről. Végül korigálnom kell a jegyzeteknek két valószínűleg sajtóhibából eredő téves adatát: Pákozdy Ferenc hirhedt bírálata a Társadalmi Szemlében nem 1935-ben, hanem 1933-ban jelent meg; a Versek Könyve /amelyben az Indiában ahol c. vers napvilágot látott/ nem 1945-ben jelent meg először, hanem 1943-ban; és megemlítem, hogy A város peremén-t József Attila 1932-ben vagy 1933-ban - nem emlékszem biztosan - felolvasta a La Fontaine társaságban, az egyetlen irodalmi társaságban, amely Vikár Béla figyelméből tagjai közé választotta őt.

Kifogásaink nagy száma talán azt a benyomást kelti az olvasóba, mintha a kiadásról kedvezőtlen volna a véleményünk. Pedig nincs így. Tárgyunk, a kritikai kiadás természetéből folyik, hogy rövidebben végezhetünk azzal, amivel egyetértünk, /még ha ez lényeges is/, mint gáncsaink felsorolásával, még ha ezek apróságok is.

Végeredményben a kiadás komoly gazdagodása irodalmi életünknek. Ha vannak is vitatható mozzanatai és kétségtelen fogyatkozásai, ezek nem takarhatják el előlünk, hogy igen alapos és eredményes kutatás és lelkiismeretes szövegkritikai megfontolások eredménye. Utána teljesebben, mélyebben és pontosabban ismerjük József Attilát, mint eddig: gazdagabban művét, hőzagtalanabban fejlődését és tisztábban műhelye titkait. Irodalomtudományunk büszke lehet rá, hogy másfél évtizeddel a költő halála után lényegében elvégezte a kritikai kiadás nagy, nehéz és fontos munkáját. Bár a fordításokat és prózai írások tartalmazó harmadik kötet még nem jelent meg, József Attila verseinek szövegkritikai feltárása máris nagy lehetőségeket nyújt és német, de annál sürgetőbb felszólítást intéz tudományunkhoz a költő művének irodalomtörténeti feldolgozására.